

SZEMLE

Amália Kerekes, *Wartezeit, Studien zur Geschichte der ungarischen Emigration in Wien 1919–1926*, Würzburg, Königshausen & Neumann, 2018. 298 p.

Bécs a Habsburg Birodalom központjaként évszázadokon át volt annak egész területére kulturális hatással, és vonzotta a tartományok szellemi elitjének képviselőit a fővárosba. Így kerültek többek között Magyarországról is nemesek, tudósok, írók és művészek vagy tanulmányaik, vagy a jobb munkakörülmények, illetve az otthoni politikai üldöztetés miatt rövidebb-hosszabb időre Bécsbe. A 20. században, a Monarchia felbomlása után is Bécs nyújtott menedéket a Tanácsköztársaság bukása után ide menekült magyar emigránsoknak.

Kerekes Amália, az ELTE Német Irodalom és Kultúra Tanszéke habilitált egyetemi adjunktusának könyve a magyar szociáldemokrata és kommunista emigráció képviselőinek bécsi publicisztikai tevékenységét, politikai nézeteinek alakulását követi végig az 1920-as évek közepéig. Az Ausztriában töltött idő ténylegesen a kivárás, a várakozás ideje, átmeneti időszak lett számukra, nem találtak itt végleges otthonra, többen (például Balázs Béla vagy Lukács György) továbbköltöztek Berlinbe vagy a Szovjetunióba, de végül hazatértek Magyarországra.

A bécsi emigráció eddigi historiográfiai és irodalomtörténeti feldolgozásának eredményeit ismertette a szerző a sajtóbeli, levéltári, illetve a hézagosan fennmaradt rendőrségi dokumentumok segítségével mutatja be az emigránsok befogadásának állomásait. 1919 végén – a hiányos regisztráció miatt – a bécsi magyar menekültek száma kb. háromezere tehető. Egy részüket azonban továbbköltöztették Ausztrián belül. De még onnan is tovább kerülhettek egyesek saját kérésükre vagy a helyi lakosság tiltakozása miatt. Az emigránsok tevékenységét azonban mind a rendőrség, mind a magyar nagykövetség szigorú megfigyelés alatt tartotta. Magyarország többször próbálkozott kiadatásuk elérésével, amit Ausztria a politikai menedékjogra hivatkozva mindig megtagadott.

A következőkben az emigráció topográfiájának, színhelyeinek, az emigránsok egyes csoportjai kialakulásának bemutatása következik, visszaemlékezések felhasználásával. Az emigránsok nagy része a rendelkezésükre bocsátott barakkokban élt, szűkös anyagi helyzetük miatt a fő találkozási helyként működő bécsi kávéházakban kevesebb időt tudtak tölteni. Az emigránsok sajtójának ellenőrzését konkrét eseteken keresztül vázolja fel a szerző, ugyanakkor – bár a sajtótermékek utcai terjesztését, a kolportázst a rendőrség hallgatólagosan tűrte – magyar részről többször történt ebbe beavatkozási kísérlet. Az Osztrák Külügyminisztérium és a Magyar Nagykövetség jegyzékváltásai bizonyítják, milyen támadásokat intézett a magyar kormány az emigránsok sajtója ellen, hogyan próbált a lapok tartalmába beavatkozni, kiadóikat anyagilag manipulálni, ellehetetleníteni; őket különbségtétel nélkül mind bolseviknak minősítve, s az emigránsokat folyamatosan „úgynevezett emigráns”-ként emlegette, hogy ezzel is hiteltelentse őket.

Ezt követi egyes periodikumok, főleg a modernség hagyományait folytató, zömében rövid életű szépirodalmi lapok elemzése. Az emigráns magyarok által Bécsben kiadott periodikumok (beleértve a napilapokat is) felsorolása is ebben a fejezetben található. Ehhez a szerző felhasználta a rendelkez-

zésre álló teljes szakirodalmat, még a nyomtatásban meg nem jelent összeállításokat is, gondolunk itt a lelkes repertóriumkészítő Galambos Ferenc *A bécsi magyar emigráció újságjai és folyóiratai* (Gépirat, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1960) című munkájára, mely online is hozzáférhető (<http://mek.oszk.hu/13700/13798.pdf>). Galambos készítette el egyébként Kassák bécsi emigrációja alatt kiadott lapjának, a *MA*, Irodalmi és Képzőművészeti folyóiratnak (1916–1925) a repertóriumát is.

Említésre érdemes, hogy Barta Sándor *Akaszott ember; Az egyetemes szocialista kultúra orgánuma* című 1922–1923-ban mindössze öt számot megért, unikális lapjának példányait az OSZK őrzi, és 1993-ban, az innsbrucki Ferdinandeumban rendezett DADAutriche kiállításon láthatta az osztrák közönség.

Kerekes Amália sok hasonlóságot mutat ki a keresztény értékeket hirdető *Reichspost* (1894–1938) című napilap szóhasználatában, kifejezésmódjában és a radikális jobboldali, de magát keresztény-szociálisnak nevező *Nemzeti Újság* (1919–1944) előbbiből átvett írásaiban. Mindkét lapra nyílt antiszemitizmus volt jellemző az emigránsokkal kapcsolatban, melyek még erősebbé váltak különösen 1920. október 17., a Bécsi Tartományi Törvényszék határozata után, mely hivatalosan is kimondta a magyar kiadatási kérelmek megtagadását. Ezek az említett orgánumok még gyógyszercsempészettel is megvádolták a magyar menekülteket. Az osztrák szociáldemokraták lapja, az *Arbeiter-Zeitung* (1889–1985) és a *Bécsi Magyar Újság* (1919–1923), melyeknek Jászi Oszkár is munkatársa volt, azonban mindig kiálltak az emigránsok mellett.

A Tanácsköztársaságot követő vörös-, majd fehérterror, valamint az első világháború után konszolidálódó Horthy-Magyarország történeti feldolgozásának áttekintése után a szerző arra a következtetésre jut, hogy az 1919-es év a rendszerváltás előtt az államszocializmus alapításának mítoszává, majd később a konzervatív-nacionalista kormányok fő hivatkozási pontjává vált.

A terror különböző mechanizmusait (internálótáborok, fizikai és lelki kínzások) számtalan szépirodalmi mű és visszaemlékezés mutatja be. Megjegyzendő, hogy sok közülük idegen nyelven is megjelent, így a Horthy-rendszer már a kortárs külföldi olvasó számára is lelepleződött, és megismerhetővé vált. A magyarországi helyzetet feltáró alapkutatások eredményeit foglalja össze Krausz Tamás, Vértes Judit *A magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak* (Bp., L'Harmattan, ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2010), illetve Konok Péter *Az erőszak kérdései 1919–1920-ban* (= *Múltunk*, 2010, 3, 72–91). A szerző a következőkben kitér a magyarországi vörösterrorral kapcsolatos olyan munkákra, mint a *Vörös könyv* (Gerencsér Miklós, Lakitelek, 1993), vagy Váry Albert *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* (Szeged, Szegedi Nyomda, 1993), illetve Bödök Gergely *A 'proletárforradalom hűséges katonái' vagy 'közönséges haramiák'? Kik voltak a 'Lenin-fiúk'?* (= *Múltunk*, 2016, 1, 122–159).

Az 1924-es év a magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásának öt éves évfordulója miatt volt különösen fontos, és ezt vizsgálva mutat rá a szerző a magyar emigránsok között ekkorra kialakuló törésvonalakra, az emigráció egységének fokozatos megszűnésére. Sokan közülük Magyarország diplomáciai aktivitása és az ország növekvő legitimitása miatt, vagy mert ők személyesen semmit nem tettek a Horthy-Magyarország ellen, a hazatérés mellett döntöttek. A szociáldemokraták és a kommunisták közti nézeteltérések az emigráció sajtójában is átalakulásokhoz vezettek, több orgánum megszűnt vagy összeolvasztásra került, újak alakultak (a változások a következő lapokat érintették: *Bécsi Magyar Újság* (1919–1923), *Jövő* (1921–1923), Göndör Ferenc folyóirata, *Az Ember* (1918–1954), új alapítású volt a *Vasárnap* (1920) című rövid életű irodalmi lap vagy a *Panoráma* (1921–1928) című képes hetilap, a bécsi *Kurir* (1924. 01.17. – 1924. 04. 03.), valamint a *Diogenes* (1923–1927, Fényes Samu irodalmi hetilapja). A fejezet végén betekintést nyerhetünk az emigráns magyar szerzők lírai és drámai termésébe.

Ezután kerül az emigráns magyar írók (Lékai János, Illés Béla, Németh Andor, Hatvany Lajos és Paál Ferenc, akinek prózája Kassák Lajos szerint mutat bizonyos hasonlóságokat Thomas Mannéval) magyar nyelvű prózája bemutatásra. A szerző részletesen kitér Hugo Bettauer 1922-ben megjelent

fontos regényére, a *Der Kampf um Wien* [Harc Bécsért]-re. Az epizódokból felépített, riportelemeket tartalmazó regényt, amely a kor Bécsének tablószerű képét nyújtja, és először 1922–1923-ban a *Der Tag*-ban jelent meg folytatásokban, a félig osztrák, félig amerikai származású milliomos Ralph alakja köti össze, aki az eseményekben nem annyira vesz részt, inkább csak megfigyelőként van jelen. Sokan, többek között magyar fasiszták egy csoportja is az ő pénzét szeretné megszerezni. Az ő milliárdjaival akarják a vörös Bécsset legyőzni, és fasiszta diktatúrát létrehozni. A regény – amelyet műfajának sokszínűsége miatt lehetne akár kalandregénynek vagy kriminek is nevezni – Bettauernek a szociáldemokrata köztársaságról alkotott utópisztikus elképzeléseinek a megtestesülése.

A kötet majdnem felét Balázs Béla bécsi publicisztikájával foglalkozó írások teszik ki, akinek munkássága évtizedek óta Kerekes Amália kutatásainak egyik központi témája. A Balázsról szóló monográfiák eredményeinek, valamint Balázs kötetben megjelentetett írásainak elemzése a következő fejezet témája. A szerző kitér Balázs és Lukács György szakításhoz vezető vitáira is, naplóbegyegyzései alapján bemutatja Balázsnak a *Der Tag* szerkesztőségéből való kiválását, ahol színikritikusként tevékenykedett azt követően, hogy kezdetben még nem is tudott németül. A további fejezetek Balázs kultúrpolitikai publicisztikáját ismertetik a *Bécsi Magyar Ujságban*, valamint a romániai magyar, illetve német nyelvű sajtóban. Balázs útját az avantgárdtól a modernségen át az új tárgyiaságig tárcáiban és elméleti írásaiban követhetjük végig. A bécsi évek rendkívül termékeny időszaka volt Balázs Béla életének: magyar és német nyelven publikált tárcái, melyek széles közönség számára íródtak, formájukkal és tartalmukkal hozzájárultak ennek a sajtóműfajnak a megújításához. Balázs művészi, elméleti és világnézeti ellentétei Kassák Lajossal és a MA-körrel egyre nyilvánvalóbbá váltak, és mind Balázs *Bécsi Magyar Ujság*-beli publicisztikájában, mind naplóiban kifejezésre jutottak. Kassák szocializmusát Ständeisky Éva közelmúltban megjelent írásában úgy jellemzi, hogy az első világháború utáni forradalmi időkben kialakult szocializmus-elképzelését Kassák a forradalmak bukása utáni évtizedben módosította, majd kiábrándító politikai és mozgalmi tapasztalatai nyomán az 1930-as évek második felétől a diktatórikus szocializmus hívéből a demokratikus szocializmus elkötelezettje lett (STADEISKY Éva, *Kassák szocializmushite = Élet és Irodalom*, 65[2021], 40, október 8., 10.). A eredetileg polgári liberális *Der Tag* (1922–1938) sajtó- és politikatörténeti bemutatása után a szerző Balázs tárcáinak poétikáját vizsgálja, kezdve színházi kritikáitól könyvismertetésein, portréin, útleírásain át egészen szociológiai indíttatású, például a szegénységet tematizáló tárcáig, amelyekre – a tárca műfajának megfelelően – egyedi eseteken keresztül a mindennapi élet általános jelenségeinek ábrázolása volt jellemző, s melyek közül jó néhány Robert Musil közvetítésével jelenhetett meg német lapokban is. Végezetül Balázs *Der sichtbare Mensch oder Die Kultur des Films* (Wien–Leipzig, 1924) és *Der Geist des Films* (Halle, 1930) című filmelméleti írásainak egyes aspektusait tárgyalja Siegfried Kracauer és Sergej Eisenstein kritikáinak tükrében.

Balázs 1945-ben hazatért, de 1947-ben Lukáccsal együtt félreállították, avantgárd nézetei miatt nem taníthatott tovább a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Bár 1956 után rehabilitálták, 1959-ben filmművészeti díjat is neveztek el róla, mindezt 1949-ben bekövetkezett halála miatt már nem érhetette meg.

A bécsi emigrációban élő magyarok publikációinak közvetítője elsősorban a német, illetve a magyar nyelvű sajtó volt. A szerző többször is kiemeli a könyvtárak periodikaállománya digitalizálásának fontosságát és annak egyre jobban haladó fejlesztését (aminek különösen az aktuális járványidőszakban veszik a kutatók hasznát). Aláhúzza azt a tényt, hogy a digitalizálással a periodikák tartalmának feltárása is kiszélesedett, módszertanilag megújult, és ez is hozzájárult, hogy a sajtótörténet segédtudományból önálló tudományággá válhasson. Az osztrák sajtó kutatásával kapcsolatban elengedhetetlen segédeszköz Gabriele Meliscek és Josef Seethaler *Auflagezahlen der Wiener Tageszeitungen 1895–1933 in quellenkritischer Bearbeitung (= Arbeitsberichte der Kommission für historische Pressedokumentation*, Nr. 1 Wien: ÖAW2001, https://www.oeaw.ac.at/fileadmin/Institute/CMC/PDF/Publications/Research_Papers/KMK_Arbeitsbericht_No_1.pdf) című

összeállítása, továbbá az Osztrák Tudományos Akadémia Összehasonlító Média- és Kommunikáció-kutatási Intézete által készített adatbázis (<http://www.oeaw.ac.at./cmc/hypress>), valamint a történeti Ausztria (nagy részét a Monarchia) területén megjelent újságokat és folyóiratokat feltáró, szintén az Osztrák Tudományos Akadémia által összeállított és folyamatosan fejlesztett „anno” adatbázis (https://anno.onb.ac.at/info/bmu_info.htm).

A kötetet tartalmazás irodalomjegyzék zárja. A könyv könnyebb használatát még szerzői névmutató segíthette volna. De ennek hiánya semmiképpen nem von le ennek a nagyon alapos, szisztematikus munkának az értékéből.

Kerekes Amália kötete a magyar irodalom-, sajtó- és kultúrtörténet kutatói számára sok új eredményt tartalmaz, gazdagítva ezekkel az Ausztria és Magyarország közötti kulturális transferről alkotott ismereteinket. Kiemelendő még a szerző széles körű nemzetközi szakirodalmi tájékozottsága és kitűnő stílusa. Munkája mindenképpen ösztönzője lehet a további kutatásoknak.

RÓZSA MÁRIA

Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920, szerk. Török Zsuzsa, Budapest, Reciti, 2020 (Reciti konferenciakötetek, 9), 374 p.

A kötet anyagát a Bölcsészettudományi Központ által 2019. október 14–15-én megrendezett „Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok” című konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata adja. A tematikus vezérelv a női szerzőktől származó írások és a periodikusan megjelenő kiadványok kapcsolata kronologikusan áttekintve az egy évszázadot átfogó időszakot.

A publikáló szerzők (nemüktől most eltekintve) ismertté válását nagymértékben elősegítette a 19. században az időszaki kiadványokban történő megjelenés, gyakran ezt követte műveiknek kötetekben való közlése. Ugyanakkor a vizsgált időszakban gyakran találunk példát a fordítottjára is, a megjelent kötetek anyagát egyes periodikumok másodközlés formájában népszerűsítették.

Az időszaki sajtó kutatásában az utóbbi időben szemléletváltást figyelhetünk meg. Ebben a folyamatban a periodikumok digitalizációjának egyre nagyobb szerep jut. Ez a kutatási módszertan egybefogja az irodalomtudományt, a történettudományt, a gazdaságtudományt, a bibliográfiai feldolgozást, és így vizsgálja a sajtóterméket e tudományterületeket összefogva, komplex módon. A fentebb említett konferencia célja a nők által nőknek írott időszaki kiadványok (döntően a sajtó) összefüggéseinek feltárása volt. Nem a szövegek esztétikai megítélése volt elsődleges, hanem kulturális párbeszédben való részvétele került a fókuszba. A nők tulajdonképpen a sajtóbeli publikálással váltak e téren a férfiakkal egyenrangúvá, jutottak bizonyos pénzkereseti forráshoz, bár továbbtanulásuk ekkor még nem volt lehetséges, egyetemi képzésben csak 1895 után vehettek részt. A reformkor volt ugyanakkor a férfiak – legalábbis egyesek – számára is az az időszak, amikor újságírásból már meg lehetett élni. A reformkor divatlapjai olvasóként a nőket célozták meg, hozzájárultak esztétikai nevelésükhöz, majd a század második felében a családi lapok a feleség, az anya, a háziasszony szerepének megerősítését szolgálták. Ekkortól válnak a nők passzív befogadóból az irodalmi élet egyre aktívabb résztvevőivé szerzőként, fordítóként, esetleg szerkesztőként is.

A magyar nyelvű divat- és képes lapok, a magazinok a 30-as években tűntek fel, középszerű szerkesztőkkel – summázza Buzinkay Géza. A műfaj magyarországi őstípusa és legszínvonalasabb képviselője még a laptípus magyar nyelven való meghonosodása előtt a Pesten megjelenő német nyelvű *Der Spiegel* (leghosszabb ideig *Zeitschrift für Literatur, Theater, Eleganz und Mode* alcímmel) (1828–1852) volt.

Bódi Katalin Igaz Sámuel *Hébe* című, 1821 és 1826 között Bécsben kiadott, női olvasóknak szánt zsebkönyvét (almanachját) vizsgálja. Megjegyzendő, hogy az évente egyszer megjelenő irodalmi almanachok, évkönyvek nem tartoznak a folyóiratok műfajához. Emiatt nagyon helyeslehető,

hogy a főcímben nem szerepel a sajtó, illetve a folyóirat szó, hanem a sokkal átfogóbb jelentésű időszaki kiadvány meghatározás. A *Hébe* prózával és lírával járult hozzá a női olvasók szórakoztatva neveléséhez. Női szerzőket is találhatunk kötetekben Dukai Takács Judit, Karacs Teréz, valamint az ő édesanyja, Takács Éva személyében. A kevés illusztráció vagy történelmi (Mária Terézia, Zrínyi Miklós), vagy bibliai alakokat (Szent Cecília) ábrázol. A *Hébe* nőképét úgy összegzi Bódi Katalin, hogy abból idealizáló, a nőket kiskorúként kezelő attitűd sugárzott.

Kármán József negyedévesre tervezett *Uránia*ja (1794–1795), melyből mindössze három füzet látott napvilágot, és az 1822-től 1837-ig megjelenő „Aurora. Hazai Almanach” tizenhat kötetében formálódó nőideál ismertetése Bodrogi Ferenc Máté írásának a tárgya. Az *Uránia* elemzésének súlyponti kérdése Kármán *Fanni hagyományai* című levélregényének analízise az érzékenység/csiszoltság kérdésének fókuszba helyezésével, majd szinte e téma folytatásaként, kiterjesztéseként már az *Aurora* bemutatta biedermeier élettérbe helyezett nőideál a honleányiség kritériumaival kiegészített prototípusainak bemutatása következik, mely aztán más kortárs regényekben (például Jósika *Abafijában*) ábrázolt polgári, családi életben való révbe érés rajzával teljeseedik ki.

Fazekas Júlia írásának tárgyát a reformkor négy fontos, a nőket is olvasójukként megcélzó divatlapja, a *Regélő Pesti Divatlap* (1842–1844), (szerkesztői Garay János és Erdélyi János), a *Vahot Imre* szerkesztette *Pesti Divatlap* (1844–1848), Petrichevich Horváth Lázár *Honderűje* (1843–1848) és a Frankenburg Adolf alapította *Életképek* (1844–1847) képezi, melyet 1847-től 1848-as megszűnéséig Jókai Mór vitt tovább. A szerző ezeket a lapokat vizsgálja egymás viszonylatában, milyen témájú írásokkal próbáltak női olvasókat megnyerni maguknak. Megjegyzendő, hogy kevés nő szerepelt szerzőként a tárgyalt orgánumban, azok is inkább az évtized második felében és gyakran /férfi/ álnévvel, vagy csak monogramjukkal. Fontos célkitűzésük volt a nők hazafias edukációja a tipikus női feladatokra való nevelés és a magyar nyelven való olvasásra szoktatás mellett.

A két másik, a reformkort tematizáló tanulmánnyal szemben Gulyás Judit írásának középpontjában nem egy időszaki kiadvány, hanem egy dán szerző, Hans Christian Andersen meséinek 1840 és 1858 közti magyar recepciója áll. Andersen első írásait németül vagy angolul jelentette meg (102), feltehetőleg műveinek első magyar fordításai is német közvetítő nyelvből készültek. Itt jegyzem meg, hogy Andersen magyarországi megismertetéséből a hazai német nyelvű lapok is kivették a részüket: *A Pesther Tageblatt Meine Stiefel* című meséjét 1843-ban hozta, Saphir Zsigmond pedig a *Der Ungarban* írt 1847-ben Andersen összegyűjtött műveinek 1847-es német nyelvű kiadása kapcsán hosszan, főleg az író életrajzáról a Bücherschau-rovatban, vezércikként közölve. A magyar folyóiratokban először a szerzőre hívták fel a figyelmet, munkásságát ismertették, majd ezután kezdték el műveit magyarul közölni. Első fordítója 1846-ban Beöthy László volt, majd Szendrey Júlia az 1850-es években publikálta több lapban is fordításait, amelyek *Andersen meséi* címmel jelentek meg 1858-ban. E kötet utóéletével Gulyás Judit Szendrey Júlia levelezése alapján részletesen foglalkozik. Rajta kívül még Csengery Antal felesége, König Róza közölt Andersen-fordításokat az 1850-es években. A női műfordítók mellett még említésre érdemesek Boross Mihály Andersen-átültetései. A női fordítókról összegzőként elmondható, hogy a magyar irodalomba férjük, középosztályi társadalmi helyzetük révén integrálódott személyekről volt szó, ami nagymértékben megkönnyítette kapcsolataik segítségével munkáik nyomtatásban való megjelentetését, azok pozitív fogadtatását, először a sajtóban, majd kötet formájában, ezt követve pedig saját írásaik publikálását is, hozzájárulva ezzel a nőíró státusának elismertetéséhez.

Domokos Mariann írásának jelentős részét Vachott Sándorné Csapó Mária írói, szerkesztői, fordítói, pedagógiai elméleti és népmeseközlő munkásságának gazdagon dokumentált bemutatása teszi ki az alakulóban lévő gyermekirodalom és a nőnevelés kontextusában. A szerző ezt követően egyenként azonosítja Vachottné fordításainak (gyakran név nélkül megjelent) kiadásait (angolból is fordított Charles Dickensről és James Fenimore Coopertől), a németből átültetett Andersen és a Jacob és Wilhelm Grimm-szerzőpáros meséit, melyek az 1860-as években kötetekben és periodikákban egyaránt publikálásra kerültek elszórtan.

A közművelődési és családi lapok közé tartozó Szegfi Mórné Kánya Emília által szerkesztett *Családi Kör* című, nőknek szóló hetilap sokáig, 1860-tól 1880-ig tudott sikeresen fennmaradni. Szegfi Mór Mihály, az egykori 48-as honvéd, reáliskolai tanár, író, miniszteri titkár, aki egy ideig segítette feleségét a folyóirat szerkesztésében, egyébként a *Pester Sonntagsblattban* (1853–1855) közölte több Petőfi-fordítását. Bozsoki Petra a lap sikerességének okát tartalmi sokszínűségében, az olvasókkal folytatott folyamatos kommunikációban (a szerkesztő vezette levelezési rovat), a hazafias érzelmű nőolvasók edukációjában, a női és férfi munkatársak kiegyensúlyozott szerepeltetésében látja. Ezek a tényezők azonban fokozatosan vesztek jelentőségükből, ami csökkentette a lap piaci eladhatóságát, és ez vezetett megszűnéséhez.

Vachott Sándorné Csapó Mária férje 1848-as szerepvállalása, bebörtönzése, majd betegsége és 1861-ben bekövetkezett halála után három gyermeke érdekében kényszerült a lapszerkesztésre mint pénzkereseti lehetőségre. Sajnos azonban lapjai, az *Anyák Hetilapja* (1861. április – 1861. december) és a *Magyar Gazdasszonyok Hetilapja* (1863–1865) nem bizonyultak hosszú életűnek, annak ellenére sem, hogy először a női célközönség mellett a gyermekek és a férfiak, egyszóval a család szélesebb érdeklődési körének megfelelő alakította át a lapo(ka)t. Olyan neves támogatóikkal is bírt, mint pl. Eötvös József, valamint Arany is népszerűsítette, hirdette saját lapjában Vachottné vállalkozásait. Hetilapjai a középosztálybeli nőket szólították meg gyermeknevelési, háziasszonyi és nemzeti-morális kérdésekben, de a második orgánumban már praktikus tanácsokat is adott, munkalehetőségeket is felvázolt nők számára.

Sokkal biztosabb, gazdaságilag sikeresebb és profibb alapokon állt az Athenaeum Rt.-vel maga mögött, a hosszú életű és sikeres *Magyar Bazár*, 1873-tól *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre* (1866–1904) címen, mely a berlini *Der Bazar* jogositott kiadásaként divatrajzokat, szabásmintákat vett át a német anyalaptól. Mészáros Zsolt a kiadó iratanyaga alapján tárja fel a nőknek íródott és az első szerkesztő, Szabó Richárd kivételével mindig nők által irányított sajtóvállalkozás belső működését, a szerkesztők feladataival, juttatásaikkal kapcsolatos szerződések elemzésével.

Kerpics Judit írásának középpontjában ismét egy ismert személy, Jósika Júlia (született báró Podmaniczky Júlia) publicisztikája áll. A férje nevét felvevő írónő saját írásai mellett férje regényeinek németre fordítója is volt. Kerpics Judit írásában Jósikánénak a Vajda János szerkesztette, a középosztálybeli nőknek íródott *Nővilágban* (1857–1864) 1857-től 1860-ig megjelentetett, és a Császár Ferenc a főrangú női olvasóknak szánt *Divatcsarnokában* (1853–1863) a brüsszeli emigrációból, majd Drezdából küldött tanácsadó (az elsőben életmóddal, a másodikban kertészettel kapcsolatos) levélsorozatait elemzi. Mivel a két női lap célközönsége eltérő volt, a szerző arra a megállapításra jut, hogy „Jósika Júlia publicisztikai írásait átítatja a megszólított társadalmi bázisnak megfelelően változtatott nyílt és burkolt normatív újságírói nyelvhasználat”.

Mikos Éva Kuliffayné Beniczky Irma sokoldalú és hosszan tartó alkotó (író, műfordító, kalendáriumszerkesztő) tevékenységével foglalkozik. E pályája érdekessége, hogy az írónő arisztokrata családból került házassága révén középosztályi helyzetbe. Említésre érdemes az is, hogy akkori viszonyok között meglehetősen későn, 32 évesen ment férjhez egy nála 10 évvel fiatalabb férfihoz. Az általa több mint 40 évig, 1868-tól 1911-ig (Beniczky 1904-es halála után más szerkesztővel) szerkesztett *Magyar nők házi naptárával* a szélesebben vett kispolgári, azaz a tömegtájékoztatót szolgálta; Mikos Éva részletesen beszámol a naptár tartalmáról, valamint annak illusztrációiról.

Egy kevésbé ismert gyűjteménytípus, a maga korában írónőként nevet szerzett Herman Ottóné Borosnyay Kamilla albumba rendezett lapkivágat-gyűjteménye (scrapbook) Mlakár Zsófia kutatásának témája, mely azért is érdekes, mivel ez a műfaj sokáig feledésbe merülni látszott, mára azonban ismét reneszánszát éli. A szerzőnő esetleges későbbi kötetben való publikálás céljából gyűjtötte korábban megjelent közleményeit, valamint férjére vonatkozó cikkeket saját kéziratos bejegyzéseivel, korrektúrajeleivel. Borosnyay Kamilla elbeszéléseket, verseket, regényeket, meséket és fordításokat

közölt a legolvasottabb hetilapokban, pl. mint *A Hét*, az *Uj Idők*, valamint a Benedek Elek és Pósa Lajos szerkesztette gyermeklapban, *Az Én Újságomban*.

Sárai Szabó Katalin a női munkavállalás térnyerését, formáit és a vele főleg a periodikumok hasábjain folytatott diskurzus alakulását követi végig a 19. századtól a 20. század elejéig. A 19. század első felében jellemzően a középosztálybeli nők hagyományos tevékenységéhez (kézimunka, kötés, horgolás, varrás, háztartási és gazdasági ismeretek) kapcsolódott, majd a nők (fizikai és szellemi) alkalmasságának mérlegelése után a *Nők Lapja* vitacikkeinek bemutatásával kiter az egyes értelmiségi szakmákkal kapcsolatos képzés és munkavállalás mind jobban kiszélesedő lehetőségeire, majd a fizikai munka tömegessé válásával egyes jogi és társadalmi kérdésekre is.

Az 1907-es évet fontos cezúraként értelmezi Czeferner Dóra a magyarországi nőmozgalmi sajtó történetében. Ez év januárjától jelent meg ugyanis egészen 1913. december 1-jéig (az utolsó szám azonban már november 30-án elhagyta a nyomdát) havonta, Bédy-Schwimmer Rózsa szerkesztésében a magyar feministák első orgánuma, *A Nő és a Társadalom*. A szerzőnek viszonylag könnyű feladata volt a szerkesztő tevékenységének rekonstruálásakor, ugyanis a folyóirat mögött álló Feministák Egyesületének iratanyaga megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, Schwimmer Rózsa hagyatéka pedig megőrzésre került a New York Public Libraryban, ráadásul ezek a források mindeddig elkerülték a történészek figyelmét. Czeferner behatóan foglalkozik a lap anyagi helyzetével (mely szinte a kezdetektől veszteséges volt, de a szerzőknek folyamatosan fizettek honoráriumot), a szerzőkkel azonban nem, mivel e kérdést doktori disszertációjában már részletekbe menően tárgyalta. Schwimmer érdeklődése egyre inkább a nőmozgalom felé fordult, keveset is publikált, és külföldön tartózkodott. Mindez és a periodikum anyagi helyzete vezetett végül a megszűnéshez.

A kötetben tárgyalt orgánumok és női pályaívek (fordító, szerző, szerkesztő) kapcsán tanúi lehetünk a periodikumok létét befolyásoló és egyre inkább a kapitalista vállalkozássá váló gazdasági háttér változó szerepe mellett a női emancipáció egy évszázados magyarországi fejlődésének. Meg kell jegyeznünk, hogy a nőknek választójoga is csak 1919 novembere óta volt, bizonyos megkötésekkel, Magyarországon (egyébként Európában sem volt sokkal kedvezőbb) az általános, egyenlő és titkos választójog pedig csak az 1945. évi VIII. törvénycikk értelmében valósulhatott meg. Kronologikusan végigolvasva a könyvet, a reformkori szűken vett irodalom- és sajtótörténeti vizsgálati módszer később egyre szélesebb, társadalmi horizontot fog át. Az egyes tanulmányokban hivatkozásokat találunk a kötet más tanulmányaira, ez bizonyítja a jó, átgondolt szerkesztői munkát, az aktuális kutatási eredmények figyelemmel kísérését pedig az írásokban felhasznált igen gazdag, gyakran idegen nyelvű szakirodalom és a levéltári források felhasználása. Elmondható, hogy a szakemberek haszonnal forgatható és további kutatásokra ösztönző kiadványt ismerhetnek meg e kötet elolvasásával.